

І. КРЕЙН

УКРАЇНА: МЕТАВИКЛИК — МЕТАВИБІР

Драматичні події кінця ХХ – початку ХХІ століть засвідчили неадекватність існуючих етичних і правових норм для регуляції поведінки Людства на сучасному етапі цивілізації, загострили необхідність пошуку універсальї його еволюції як єдиної цілісної системи. А це потребує не тільки нових наукових технологій, а й нового світоглядного підходу.

Концепція цивілізаційного розвитку як закономірного етапу еволюції Розуму, розбудована на засадах започаткованого автором нового напрямку кібернетики – гуманітарної кібернетики, що поєднує апарат кібернетичної теорії Розумних Систем одного класу (окремий випадок якого становить Людство) з гуманітарною спрямованістю досліджень, дає змогу запропонувати принципово новий – загальний підхід до болючого «цивілізаційного питання», а з цих позицій – і принципово новий погляд на проблему «Україна і світ».

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Неодолима точной мысли голость.
Её огнём сжигается до тла
Лукавство изворотливое зла.

Ю. Шрейдер¹

Існує традиційний розрив між науками, чий методи, а відповідно й результати, отримані за допомогою цих методів, прийнято вважати об'єктивними, – це так звані

точні науки (математика, фізика, механіка тощо) і природничі (хімія, біологія, геологія та ін.) та науками гуманітарними, об'єктивність методів яких викликає сумніви, що уможливорює різне, а іноді й протилежне тлумачення їхніх висновків. Саме цим користуються тоталітарні режими та установи різного гатунку для втручання у соціогуманітарні науки й тиску на дослідників, котрі працюють у даній сфері. А це не може

¹ Юлій Анатолійович Шрейдер – відомий математик, кібернетик, філософ, також писав вірші. Але з притаманною йому скромністю ніколи їх не дру-

кував, а дарував друзям. Пропоновані рядки взяті з вірша «Какой ценой даётся вдохновение».

© КРЕЙН Ірма Марківна. Кандидат філологічних наук. Старший науковий співробітник Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій і систем Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України. Співголова Міжнародної дослідницької асоціації «Глобальні проблеми розвитку Розуму і гуманізація міжнародних, міжетнічних, міжконфесійних та міжособистісних відносин» (Київ). 2005.

не викликати критичного ставлення до вказаного блоку наук з боку суспільства, що, в свою чергу, негативно позначається на їхньому розвитку і створює щось на кшталт «зачарованого кола».

Водночас науки, які засновані на абстракціях й оперують точними методами, часто густо звинувачують у «байдужості» та «бездушності», звідки робиться висновок про «неетичність» (мало не «блюзнірство») використання їхніх методів у дослідженні суто людських феноменів – таких, як «етика», «мораль», «свідомість», «сумління» тощо. Поширеним є також міфологічне уявлення про нібито наявність двох типів мислення: «вичислювального мислення» та «осмислювального роздуму»; перший тип мислення притаманний науці, а другий – філософії. (Посилання на певних авторів та конкретні твори не подаються, оскільки для нас важливо виявити саме загальні уявлення, вкорінені у свідомості наукової спільноти.)

Близьким спростуванням цих міфологем є «Алгебра совісті: порівняльний аналіз західної та радянської етичних систем» Володимира Лефевра [1], колишнього московського науковця, який майже 30 років мешкає в Америці і працює у Каліфорнійському університеті. Успіх цієї першої у світовій літературі спроби використання математичного апарату Булевої алгебри для досліджень у галузі етики та моралі засвідчений високою оцінкою таких видатних учених ХХ століття, як Анатолій Рапопорт, який написав передмову до першого видання книги, та Карл Поппер [2]. Друге видання праці В. Лефевра, яке з'явилося 2004 року, її переклад російською мовою², постійно зростаючий інтерес до цієї тема-

² На жаль, дворічні намагання автора та його колеги видати «Алгебру совісті...» українською виявилися марними, і наш читач знайомиться з нею державною мовою свого північного сусіди.

тики (численні міжнародні конференції та симпозиуми, спеціальні випуски міжнародних часописів тощо), – все це підтверджує наявність «соціального замовлення» на «точної мысли голость», **абстракції**, що протистоять емоціям й апелюють до Розуму саме там, де емоції так відверто «правлять бал», – у царині наук про Людину і Людство. Бо відсутність справжніх теоретичних моделей, які в радянській науці було підмінено «*утопічними ідеалами*», відчиняє двері для *необмеженого маніпулювання* поняттями та різних перекохань. Це насамперед заперечення універсальності таких категорій, як «права людини», з посиланнями на національні та релігійні традиції, конкретні історичні умови, менталітет тощо, або заперечення абсолютної цінності людського життя, виправдовування смертної кари аргументами на кшталт «недоцільності витрат коштів на утримання вбивць», коли їх можна використати на лікування хворих «порядних» людей, посилаючись при тому на біоетику. Запобігти подібним ганебним спекуляціям можна тільки через розбудову **теоретичних моделей**, що є **універсальними** для всього виду Homo sapiens. Відомий вислів видатного французького гуманіста Клода Леві-Стросса, що ХХІ століття має бути століттям **ГУМАНІТАРНИХ НАУК** або його не буде, цитують досить часто. Однак при цьому не зважають на таку тезу: для того, щоб бути **адекватними** цій високій місії, **гуманітарні науки** мають перейти на **рівень теоретичних моделей**.

ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ АВТОНОМНА ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Свет мой, зеркальце, скажи
Да всю правду доложи...

О.С. Пушкін

Головною відмінністю теоретичної моделі від того, що А. Рапопорт називає «філософськими розмірковуваннями» [1], а В. Ле-

февр [2] – «науковими метафорами» (за приклад у нього правлять концепції Тейяра де Шардена і російського косміста М.Ф. Федорова), є її **автономність** від особи, котра зажадає скористатися моделлю. Бо ж неможливо за власним бажанням, якщо комусь і не подобаються передрікання моделі, внести туди будь-які зміни, не змінюючи всієї конструкції. Саме ця автономність дає змогу довідатись, яку вихідну інформацію закладено у модель і які результати ми отримуємо, використовуючи її. Чим потужніша модель, тим менше закладено у неї вихідних припущень і тим більше передрікань вона породжуватиме. Теоретичну модель можна порівняти з тим чарівним дзеркальцем казкової цариці, що тривалий час вихваляло її, але одного разу повідало гірку правду... А оскільки воно було «автономне» від цариці, їй залишилося тільки розбити дзеркальце, яке не виправдало її сподівань. Таку саму гірку правду, іноді зовсім не очікувану, автор моделі може «почути» від свого власного творіння. «Алгебра совісті...» В. Лефевра – це «дзеркальце», яке дає змогу, за висловом Ліни Костенко, «шукати цензора в собі» і допомагає це робити. Втім, ми не будемо вдаватися до аналізу результатів дослідження В. Лефевра, краще прочитати його монографію, хоча б у російському перекладі.

Започаткований автором новий напрям кібернетики – **гуманітарна кібернетика** – поєднує строгий апарат **кібернетичної теорії Розумних Систем** одного класу, невід’ємною складовою якої є **Метаетика**, та засновану на цій теорії **Теорію Контакт** таких Систем, із суто **гуманітарними** результатами, здобутими на засадах розбудованих моделей (стислий нарис методологічного підходу і принципів означеної теорії, а також бібліографію основних праць див. у [3]).

Історія розвитку науки свідчить, що *теоретична зрілість* певної її галузі визначається здатністю розглядати не тільки на-

явне розмаїття об’єктів, а й *уявне*, яке можна *уявити*, базуючись на фундаментальних законах цієї науки. Теоретична фізика, приріром, аналізує частинки, що не тільки спостерігаються, а й припускаються теорією, а у біології поява ідей неklasичної біології тісно пов’язана з концепцією потенційних біологічних форм, яка виникла ще у М.І. Вавилова (закон гомологічних рядів), котрий дозволяє характеризувати можливе розмаїття форм [4]. Так само наука про Розум не може обмежуватися аналізом *однієї відомої* форми його прояву – *Людства*, і мусить, аби довести свою зрілість, бути здатною розглядати інші, *теоретично припустимі*, форми прояву Розуму. Тому гуманітарна кібернетика розглядає не тільки *реально існуючі* Системи заданого класу, природні або штучні, у тому числі й Людство, а й *потенційно можливі*.

На відміну від загальноприйнятого підходу, який визнає **еталоном** Розуму **одну відому** форму його існування – **Людство**, запропонований **новий** підхід виходить з того, що **всі Системи**, природні або штучні, у тому числі й Людство, слід розглядати крізь **призму** загальної **Теорії Розуму**, розбудованої для певного **класу** систем, окремий випадок якого становить Людство. «Дзеркальце» теорії Розумних Систем дає змогу розглядати **теоретично** відтворену, **реально існуючу** форму Розуму – **Людство** – в її розвитку та взаємодії з іншими **реально існуючими** і **потенційно можливими** Розумними та високоорганізованими (природними і штучними) Системами. Отже, дає можливість будувати **прогностичні** моделі, аби передбачати негативні наслідки цієї взаємодії та запобігати їм.

Метаетика – це «магічний кристал», крізь який можна аналізувати й оцінювати морально-етичні норми своєї Системи не з позицій **загальнолюдських цінностей**, властивих лише **одній** формі прояву Розу-

му, а Метацінностей, притаманних Розуму як такому, і бачити себе очима *інших* – нехай лише *потенційно можливих*, форм прояву Розуму.

Тут слід зробити одне дуже важливе зауваження. При розбудові теорії Розумних Систем та засад Метаетики перед нами поставили такі самі труднощі, що й перед В. Лефевром. Як він зауважує у [5], терміни, звичні в контексті феноменологічного чи психоаналітичного аналізу, – такі, як «образ самого себе», «інтенсивність віри», «страждання» тощо, в його моделі «набувають технічного значення», бо він «прагне відносити їх до чітких формальних конструкцій, а не блідих тіней нашої ретроспекції», і тому наділяє їх новим теоретичним змістом. В. Лефевр зазначає, що хоча можна було б відмовитися від усіх старих термінів і створити нові, він не пішов цим шляхом, бо нові значення старих слів не усувають старих значень, а скоріш збагачують їх. Варто також зауважити, що ще у передмові до англійського видання «Капіталу» Ф. Енгельс вибачався перед читачем за «незручності», зумовлені вживанням деяких термінів у значенні, що відрізняється від того, яке вони мають не тільки в ужитку, а й у звичайній політичній економії. Але він підкреслює, що це неминуче, бо «в науці кожна нова точка зору викликає революцію у її технічних термінах».

У нашій кібернетичній Теорії Розуму, яка становить цілісну систему, де кожне теоретичне положення є результатом попереднього теоретичного аналізу та передумовою наступного, всі фундаментальні поняття – такі, як «Система», «Розумна Система», «Цивілізація», «Мова Розумних Систем», «Мислення», «Творче Мислення», «Свідомість», «Самосвідомість», «Толерантність» тощо, так само, як і похідні від них, не задаються а ргіогі, а виводяться з більш загальних уявлень (вихідним поняттям теорії, її *наріжним каменем*, є по-

няття *зворотного зв'язку*), отже, мають «технічне значення». Тому, аби звільнити читача від згаданої вище «незручності», терміни, що трактувалися у теорії Розуму, спочатку подавалися в лапках, але таке їх нарощування створювало нові незручності, і тоді лапки було вирішено замінити великими літерами.

Після цих вступних зауважень ми можемо перейти до розгляду «цивілізаційного питання».

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ

Кажуть, що посередині між
протилежними поглядами
лежить істина. В жодному разі!
Між ними лежить проблема.

Й.В. Гете

Різнi аспекти «цивілізаційного питання» – передусім визначення самого поняття «цивілізація», проблеми виникнення, розвитку та зникнення цивілізацій, їхньої взаємодії тощо – завжди були предметом напружених наукових дискусій. Особливу увагу до цих питань привернула стаття відомого політолога С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» [6]. Його сенсаційна публікація вивела цю тематику за межі суто академічних дискусій, її широко обговорювали не тільки на сторінках науково-популярних видань, а й у ЗМІ. Після трагедії 11 вересня 2001 року та подій в Іраку дискусії навколо «зіткнення цивілізацій» і «цивілізаційних розломів» стали ще більш запеклими.

Коли порівняти аргументи С. Гантінгтона на підтримку його концепції неминучості цивілізаційних конфліктів із запереченнями з боку опонентів, то побачимо, що вони апелюють до *тих самих* подій, але з *протилежним* тлумаченням: підтримка Іраном свого затятого ворога – Іраку – під час війни у Персидській затоці, як аргумент з боку Гантінгтона, підтримка Америки арабськими країнами – з боку його опонентів. Так само щодо подій у Боснії. А після початку

війни в Іраку ЗМІ зарясніли як заголовками на кшталт «Спростування Гантінгтона. Туреччина підтвердила репутацію політичного союзника Заходу», так і прямо протилежними. Це свідчить про виникнення феномена, що у дослідженнях з методології науки має назву «*проблемна ситуація*».

Аналізу цього феномена та самого поняття «проблема» (в його методологічному, а не загальному значенні) присвячені численні дослідження, огляд яких у межах даної статті є недоцільним. Зазначимо лишень, що ми дотримуємося концепції відомого філософа В.С. Стьопіна та його школи [7], в якій поняття «проблема» пов'язане з *недостатністю* засобів для досягнення мети наукового пізнання, а поняття «завдання» – з *достатністю*. Саме недостатність таких засобів і призводить до *виникнення проблемної ситуації*. *Необхідною* умовою виходу з проблемної ситуації є, насамперед, *усвідомлення факту її існування* та його *вербалізація*, наступний етап – *виявлення причин її виникнення*, тільки тоді можна переходити до пошуку такої *постановки проблеми*, що дає змогу *отримати її розв'язання* та звести проблему до *конкретного завдання* (чи завдань).

Головним гальмом у вирішенні проблемної ситуації є *ПРЕЗУМПЦІЯ наявності достатніх засобів* для розв'язання проблеми, тобто *ПІДМІНА ПРОБЛЕМИ ЗАВДАННЯМ*, а звідси – й *неусвідомлення факту виникнення проблемної ситуації*. Яскравий приклад виходу з проблемної ситуації, завдяки *усвідомленню факту її виникнення*, подав 40-й президент Америки Рональд Рейган. Посівши президентське крісло у розпалі «холодної війни», він *усвідомив неможливість* знайти вихід із ситуації, що склалася на той час, на *рівні існуючого ідеологічного підходу* і відповідних засобів – політичного тиску, «стримування», «розрядки» тощо, а, отже, і *безперс-*

пективність пошуку нових засобів у *межах* цього підходу, тобто подальшої *підміни проблеми завданням*, і запропонував **нову постановку проблеми** – вже не в ідеологічній та політичній площинах, а у **площині моралі**. Саме формулювання проблеми – «імперія зла» – визначило її новий ракурс: зло не повинно існувати, отже, «імперія зла» має бути зруйнована. У такий спосіб *проблему* було зведено до *завдання* – пошуку конкретних засобів здійснення поставленої мети, що й було успішно виконано.

Розглядаючи проблемні ситуації, які виникали у політології [8], теоретичній лінгвістиці [9] та психіатрії [10], ми звернули увагу на одну таку особливість, що у методологічній літературі лишилася поза полем зору дослідників, – *суб'єктивну компоненту*, яка істотно ускладнює розв'язання проблемної ситуації. Йдеться про *неадекватну реакцію* певної частини представників конкретної науки на *необхідність зміни наукової парадигми* для виходу із ситуації, що іноді викликає *шалений опір* з боку апологетів існуючої парадигми і навіть набирає форми «священної боротьби за вірність науковим традиціям». Насправді ж це цілком закономірний процес розвитку знання: те, що відповідало вимогам попередніх етапів, не відповідає новим викликам. Тому виникає соціально-психологічний феномен, який ми запропонували називати «*парадигмальним віком*» дослідника, тобто його здатністю (чи нездатністю) самому створити *нову парадигму* або працювати у новій парадигмі, запропонованій іншим дослідником. Цілком зрозуміло, що «парадигмальний вік» зовсім не обов'язково збігається з віком «паспортним», і за цим віком можна бути набагато молодшим не тільки від своїх ровесників, а й від істотно молодших колег. Рональд Рейган за своїм «парадигмальним віком» (попри «паспортний») виявився наймолодшим.

Повертаючись до «цивілізаційного питання», слід зауважити, що в літературі на цю тему, на жаль, ми не знайшли жодних ознак усвідомлення факту *виникнення проблемної ситуації*. А оскільки цей факт ми *визнали і вербалізували*, нашим наступним кроком має бути виявлення *безпосередньої причини* її виникнення.

У роботі [7] виділено різні види проблемних ситуацій залежно від *рівня*, на якому вони виникли, однак їх розгляд не є метою цієї статті. Зазначимо лишень, що в нашому випадку *проблемна ситуація* належить до тих, «які виникають ... на рівні картин світу через відсутність теоретичних схем (фундаментальні теоретичні проблеми)» (там само, с. 387, пер. авт. – **І.К.**). Тому розв'язання цієї проблемної ситуації можливе тільки через *розбудову таких схем*.

Запропонована модель цивілізаційного розвитку розбудована на засадах теорії Розумних Систем одного класу, окремий випадок якого становить Людство, та Метаетики таких Систем. Для полегшення розуміння слід повторити деякі визначення (докладніше див.: [3]).

Рушійною силою процесу розвитку Систем заданого класу до рівня Розумності та Цивілізації є *виникнення і подолання протиріч*. Головне з них і *джерело* всіх інших – протиріччя між *фактичною обмеженістю* можливостей *індивідів* – членів системи (внаслідок обмеженості тривалості їхнього життя) та *принциповою необмеженістю* можливостей самої *Системи*. Системи, що мають *потенційну* можливість подолання протиріч, є **Розумними**; Системи, які мають *фактичну* можливість і *намагаються* її *реалізувати*, – **Цивілізації**; Системи, які це *здійснили*, вважаються **Метацвілізаціями**. *Засоби подолання протиріч* є **Універсаліями** Розуму. У складних теоріях зв'язок між абстрактними моделями теорії і реальністю можна встановити

тільки через ланцюжок моделей, іноді досить довгий [11], як це характеризує наш випадок. Отже, **Універсалії** реалізуються через **Універсальні Категорії**, ті, в свою чергу, – через **Універсальні характеристики** і так далі (докладніше див.: [12, 13]).

Зауважимо, що, на відміну від понять «Розумна Система» та «Цивілізація», «Метацвілізація» є *категорією ідеальною*. Той факт, що завдяки ідеальним категоріям науки ми пересуваємось у просторі, піднімаємось у повітря і навіть завітали до Космосу, засвідчує продуктивність їх використання, на відміну від «*утопічних ідеалів*», спроби здійснення яких можливі тільки через застосування *насильницьких засобів* і які проголошуються реалізованими у терміни, призначені «згори». Результати таких спроб нам, на жаль, добре відомі...

Розвиток Системи, спрямований на досягнення *рівня Метацвілізації*, є розвитком **Метацвілізаційним**, а оскільки Універсалії, Універсальні Категорії та Універсальні Характеристики – *засоби його реалізації*, *затримка* в їхньому поступі означає **Стагнацію** Системи, *повернення до попереднього рівня*, отже, **Деградацію**. Тому *все, що гальмує розвиток Універсалій*, є **Злочином** проти Розуму – **Метазлочином**.

Система, яка *чинить Метазлочини*, заявляє себе як **Антицивілізація**. *Метазлочини* чи можлива небезпека їх виникнення становлять **Метавиклики**. *Вибір* між Метацвілізаційним та Антицивілізаційним розвитком – це **Метавибір**.

Якщо **абсолютно Відкритим суспільством** вважати суспільство, котре *відповідає* визначенню **Метацвілізації**, мусимо визнати, що таке *суспільство*, як і Метацвілізація, також є *категорією ідеальною*, до якої можливо тільки прагнути наблизитися. Тому коректно говорити лише про *ступінь* «Відкритості» чи «Закритості» певного суспільства, залежно від його *відпо-*

відності чи невідповідності Метацивілізаційному розвитку системи. На превеликий жаль, на відміну від *абсолютно* Відкритого суспільства, *абсолютно* Закрите суспільство є *категорією реальною*. Але ця тема потребує окремого розгляду.

Варто зауважити, що в кожній досить складній Системі заданого класу можуть існувати деякі Підсистеми, які за певних обставин перебувають на *різних рівнях* Метацивілізаційного розвитку. Модель Метацивілізаційного розвитку доводить *некоректність* не тільки обговорення, а й навіть самої *постановки питання* про «*придатність*» чи «*непридатність*» цінностей «відкритого суспільства» для тієї чи іншої Підсистеми Системи Людство – певної релігії, культури, традиції або менталітету. Навпаки, якщо ці підсистеми самі *не відповідають зазначеним цінностям*, то вони *не відповідають* і Метацивілізаційному розвитку, тобто є *Антицивілізаційними* і мають розглядатись як такі. Оскільки Метацивілізаційний розвиток – це *процес*, який має *різні стадії*, можна *розрізняти* Підсистеми *за ступенем* Метацивілізаційного розвитку – «Метацивілізаційності», що визначає рівень їхньої «*Відкритості*» чи «*Закритості*», і ставити питання про можливість допомоги їм на цьому шляху за умови, що вони свідомо обрали вектор Метацивілізаційного розвитку і намагаються його дотримуватись.

Складність ситуації полягає ще й у тому, що Підсистема, яка через Метазлочини проти деяких Універсальних Категорій та Універсальних Характеристик є Антицивілізацією, за іншими – може навіть вести перед у Метацивілізаційному розвитку. Більше того, це може статися також у межах однієї Категорії за різними Характеристиками, наприклад, у такій Універсальній Категорії Цивілізації, як *Колективна Зовнішня Пам'ять Системи*. За *фактичною* можливі-

стю *необмеженого використання* цієї Пам'яті Підсистема може наближатися до Метацивілізації (Інтернет, мобільний зв'язок тощо), а через *обмеження реалізації* такої можливості бути на рівні Антицивілізації (докладніше див.: [14]).

Модель Метацивілізаційного розвитку пропонує **принципово новий загальний підхід** до «цивілізаційного питання». Саме з позицій цього підходу й аналізуються дискусії навколо проблеми «зіткнення цивілізацій» та «цивілізаційних розломів».

МЕТАЦИВІЛІЗАЦІЙНІСТЬ

VERSUS АНТИЦИВІЛІЗАЦІЙНІСТЬ

Захід є Захід, а Схід є Схід,
і їм не зійтись вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд
не покличе Бог.
Та Сходу і Заходу вже нема,
границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице,
хоч вони із різних світів.

Р. Кіплінг.

«Балада про Схід і Захід»³.

Важливими характеристиками *теоретичної моделі* є її пояснювальні та прогностичні можливості. *Пояснювальна* потужність моделі визначається її спроможністю тлумачити відомі факти, які ще не здобули теоретичної інтерпретації; пропонувати нове пояснення фактам, що вже мають різні пояснення, жодному з яких не може віддаватися перевага, бо кожне з них, трактуючи одні факти, не може пояснити інші, тоді як дана модель пояснює всі ці факти; тлумачити факти, які вже мають загальнознаєне пояснення, що мусить поступитися но-

³ Переклад Максима Стріхи (Всесвіт. — 1989. — № 5). Викликає подив те, що зазвичай на підтримку тези про неподоланність розбіжностей між Заходом та Сходом цитують перші рядки вступу до цього твору Р. Кіплінга, коли не тільки наведений вище повний текст вступу, а й весь зміст поеми стверджують прямо протилежне. На це слушно звертає увагу М. Стріха у передмові до перекладу.

вому, запропонованому моделлю, поясненню, бо воно ґрунтується на більш загальних засадах. *Прогностична* потужність моделі визначається її спроможністю *передрікати* факти, які *ще не виявлені*, але *мають існувати* на певних часових етапах розвитку досліджуваного явища – в минулому чи у майбутньому.

С. Гантінгтон та його опоненти, пояснюючи факти, що підтверджують їхні міркування, не можуть витлумачити ті, які їм суперечать. Отже, автор гіпотези «зіткнення цивілізацій» і «цивілізаційних розломів» та його опоненти «зіграли в нічию».

На засадах Метацивілізаційної Моделі можна стверджувати, що саме **Метавибір** – Метацивілізаційного чи Антицивілізаційного розвитку – визначає ті «розломи», які можуть привести до «зіткнень» чи «братань». Тоді цілком зрозуміло, більше того, можна передбачити, що Антицивілізаційний Іран має підтримати вчорашнього запеклого ворога – Ірак, але зовсім не з огляду на релігійну, мовну чи культурну спорідненість, а завдяки їхній «антицивілізаційній близькості» у *протистоянні* Метацивілізаційному розвитку, який представляють сили коаліції. А Туреччина, що порвала з Антицивілізаційною спрямованістю, хоча й неповністю стала на шлях Метацивілізаційного розвитку, підтримуватиме коаліцію. І Росія підтримала братів-сербів не з огляду на «православну єдність» недавно атеїстичних країн чи їхні спільні слов'янські корені, як стверджує С. Гантінгтон, а через спільну «Антицивілізаційну орієнтацію», бо депортації у Косові та «зачистки» у Чечні в Моделі Метацивілізаційного розвитку становлять ідентичні **Метазлочини** проти таких Універсальних Категорій Розуму, як Колективна Внутрішня та Зовнішня Пам'ять Системи [14]. **Ідентичними Метазлочинами** проти цієї Універсальної Категорії є безкарний розгром виставки у Музеї А.Д. Сахарова в Москві та переслідування Салма-

на Рашді в Ірані, чим і пояснюється обопільна симпатія Росії та Ірану. До сумнозвісної сентенції про те, що ніщо так не зближує людей, як спільні злочини, можна додати: Метазлочини країн зближують останніх ще більше.

Отже, не релігійна, мовна чи культурна спорідненість визначає «близькість» або «протилежність» різних Підсистем єдиної Системи, що зветься Людство, а їх «відповідність» Метацивілізаційному розвитку чи, навпаки, – «протидія» йому. Тому не «цивілізаційні розломи» і «зіткнення цивілізацій» становлять **головну загрозу** Людству, а **шалений Антицивілізаційний опір** його **Метацивілізаційному розвитку** – їх **смертельний двобій**.

Тепер ми можемо перейти до розгляду **головної мети** статті – проблеми **УКРАЇНА І СВІТ**.

ВИБІР РОЛІ, А НЕ ПОШУК МІСЦЯ

Навіть побіжний погляд на майже неопсыяжну літературу, присвячену темі «Україна і світ», дає змогу окреслити «напрямок головного удару» – **пошук місця**, що а ргіогі визначає **стан об'єкта**. І справді, у світі, *вже розподіленому* на різні «світи», «макросцивілізації», «субцивілізації» тощо, «шукач», хоч би яким активним він був, приречений на жалюгідний стан об'єкта, котрий шукає «куди податись» і «де притулитись». І тоді з'ясовується, що туди, куди хотілося б, одразу не беруть, а туди, куди взяли би, не дуже й хочеться. І постає до болю знайомий образ «бідної сиротини». Попри безперспективність цього підходу, він виявився досить життєздатним.

Ще один напрямок – **пошук місці** – на перший погляд, видається протилежним, але насправді він також здійснюється в *уже розподіленому світі*, що визначає той самий **стан об'єкта** серед тих самих «світів», «макро-», «суб-» чи «просто цивілізацій»,

де замість неprestижного «місця» можна потішити себе престижним «регіональним лідерством», «місією» – духовного миротворства, подолання розколу в європейському християнстві, центра слов'янства чи форпосту розширення (впливу, зв'язків, інтеграції тощо), хоча від цього ніщо не змінюється.

Стан об'єкта відведено Україні й на «Великій шахівниці» Збігнева Бжезинського, хоча він і вважає її дуже важливим елементом цієї шахівниці.

Поява фундаментальної праці Ю. Щербака «Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття» [15] визначила новий етап у проблемі «Україна і світ». Автор запропонував розглядати цю проблему не у площині «вже розподіленого світу», а на зовсім іншому, *вищому* рівні, у **вимірі викликів** – у *контексті глобальної ситуації*, що склалась у сучасному світі. Це означає **принципово нову постановку проблеми**: на відміну від уже «розподіленого світу», де залишається тільки «шукати місця», у вимірі викликів треба **вибирати роль**. А це потребує зміни **стану об'єкта** на **СТАТУС СУБ'ЄКТА**.

Монографія Ю. Щербака досить розлога (понад 500 сторінок), що унеможливує навіть стислий її огляд, тому звернемо увагу на найважливіше.

У частині «Виклик майбутнього», в розділі «Майбутнє і Післямайбутнє», автор зазначає, що «для здійснення осмисленої мандрівки України в майбутнє необхідно передусім обрати національну стратегію для майбутнього. Визначити, яка модель найкраще відповідатиме *наявному* (курсив наш. – **І.К.**) потенціалу та національним особливостям України». Далі наведено перелік моделей. Цілковитим погоджуючись з цими твердженнями автора та й з іншими його роздумами про Україну у Майбутньому і Післямайбутньому, не варто обмежуватися

тільки виміром «*наявного*», а слід розглянути проблему **УКРАЇНА І СВІТ** в «*уявному*» **вимірі** – **МЕТАВИКЛИКІВ**.

МЕТАВИКЛИК – МЕТАВИБІР

Понад століття внаслідок збігу обставин Україна була змушена шукати захисту то на Заході – від Сходу, то на Сході – від Заходу. На жаль, цей стереотип зберігся і після здобуття незалежності у вигляді «пошуку допомоги». Час поставити **проти-лежне** запитання: **чи може Україна допомогти і Заходу, і Сходу**, які цього конче потребують, і тим самим допомогти самій собі? Згадаймо царівну з Пушкінської казки, яка «все росла, росла, росла, піднялась і розквітла», а також «реакцію» лихого мачухи-цариці. Справа не в тому, що Схід у кращих традиціях «лихого мачухи» не хоче змиритися з появою царівни, яка «піднялась і розквітла», а заклопотаний своїми справами Захід просто не встиг це помітити, прикро, що сама «царівна» досі цього не усвідомила. Тож, може, варто уважно подивитися на себе в «чарівне дзеркальце», побачити себе в ньому і, нарешті, повірити в себе. Про «дзеркальце» згодом, спочатку мусимо зробити кілька загальних зауважень.

Те, що Сходу в особі північно-східного сусіда потрібна негайна допомога, лунало і лунає зі сторінок прогресивних російських ЗМІ. Яскравим свідченням є також переляк та істерична активність російських сил «Антицивілізаційної орієнтації».

Щодо Заходу, під яким насамперед розуміють Америку, то її «кращі голови» вже почали висловлювати занепокоєння загальною ситуацією, в якій вона опинилась. Це турбує і Збігнева Бжезинського, котрий, запитуючи, «що з нами сталося?», наголошує, що «настав час для серйозних дебатів стосовно нової *глобальної* (курсив наш. – **І.К.**) ролі США» (*Столичні новини*. – 2004. – № 15). «Чому нас ненавидить увесь світ?» – запитує відомий публіцист Томас

Фрідман (*Дзеркало тижня*. – 2003. – 7 червня) і зазначає, що пошук надійного шляху виходу з цієї ситуації матиме важливе значення для налагодження відносин США з рештою світу.

Відповідь на ці запитання полягає у тому, що Америка, добровільно взявши на себе, за висловом Збігнева Бжезинського, «тягар глобального лідерства», всі події у світі розглядає через «дзеркальце» визнаних за «еталон» цінностей Західної цивілізації. Внаслідок цього Америка опинилась у ситуації протистояння, яке С. Гантінгтон, у термінах його концепції «зіткнення цивілізацій», формулює, як «Захід проти решти» («The West versus the Rest»), у ситуації, що відома як «**ГРА З НУЛЬОВОЮ СУМОЮ**» («zero sum struggle»), де сумарний вигравш дорівнює нулю, і виграти можна тільки за рахунок програшу партнера.

Звідси – ненависна Збігнєву Бжезинському максима: «хто не з нами, той проти нас» (він інкримінує її започаткування Леніну), за його підрахунками, протягом кількох місяців повторена чільними політичними діячами 99 разів. Утвердження цієї максими політолог (цілком слушно) вважає однією з головних причин того, що сталося з Америкою. Але саме цей принцип «за визначенням» є невід'ємною складовою «гри з нульовою сумою», що дуже влучно передає англійське прислів'я: «To run with the hare and hunt with the hounds» («Водночас тікати разом із зайцем та полювати на нього разом із гончаками»). І в цій ситуації «вибір» між «світовим пануванням» або «світовим лідерством» (назва нещодавно опублікованої книги, один із авторів якої – Зб. Бжезинський) уже не є суттєвим, бо неможливим стає головне – **ПАРИТЕТ** учасників. Вихід тільки один – *припинити цю гру*, що означає **змінити «дзеркальце»**.

Пригадується радянсько-американська наукова конференція «Європа, що змінюється: радянський та американський підхо-

ди» за участю Зб. Бжезинського, Ст. Телбота, М. Мандельбойма та інших дослідників і політиків⁴. З. Бжезинський, зокрема, зауважив, що хоче привернути увагу до такого факту: Радянський Союз втратив усі свої позиції – потужність економічну, політичну, військову тощо і відстає навіть у сфері попкультури, хоч би якою вульгарною вона була. Автор статті, погоджуючись з оцінкою Радянського Союзу, заперечувала такий підхід до «рейтингу» країн у світі як **неправомірно обмежений** і наполягала на тому, що **не менш важливим і необхідним** критерієм оцінки місця країни у світі є її «етична потужність», тобто не тільки **рівень її етичних уявлень**, а й **готовність нести їх у світ**. Саме це, незалежно від інших чинників, має визначати рейтинг країни на «шкалі пошани». Висловлена теза була підтримана і схвалена американськими учасниками засідання, але виключно на емоційному рівні: «touched and moved» – «зворушені й розчулені», як вони це сформулювали. Далі цього, на жаль, не пішло...

Виникнення «проблемності» ситуації не було усвідомлене і визнане тоді – 15 років тому, не усвідомлено це й досі, а продовження «гри з нульовою сумою» стає *дедалі небезпечнішим*.

⁴ Конференція була організована Інститутом економіки світової соціалістичної системи АН СРСР і Дипломатичною академією МЗС СРСР (26–31 жовтня 1989 р.). Засідання, про яке йдеться, відбувалося 28 жовтня у приміщенні Ради Економічної Взаємодопомоги (під Внуково) за участю всіх американських делегатів та кількох запрошених радянських. Мене було запрошено як керівника семінару «Проблеми контакту людини з високоорганізованими системами» (Наукова рада з кібернетики АН УРСР), на базі якого 21–22 червня 1989 року в Дипломатичній академії було проведено «круглий стіл»: «Глобальні проблеми розвитку Розуму та гуманізація міжнародних відносин» (докладніше див.: [16, 17]).

Задля виходу з глухого кута проблемної ситуації необхідно, як уже зазначалося, насамперед *усвідомити і визнати* сам факт виникнення проблемної ситуації. І, виявивши *безпосередню її причину, пошукати таку постановку проблеми*, що дала б змогу *знайти шляхи її розв'язання*.

У даному випадку проблемну ситуацію, зумовлену «відсутністю теоретичних схем (фундаментальні теоретичні проблеми)» [7], можливо розв'язати лише за умови *нової постановки проблеми та наявності відповідних теоретичних схем*. Тобто розглядати як *самих себе*, так і всіх «*інших*», не через «дзеркальце» *власних цінностей*, а через **МАГІЧНИЙ КРИСТАЛ МЕТАЕТИКИ – ІДЕАЛЬНУ МОДЕЛЬ МЕТАЦІННОСТЕЙ (ММ)** (докладніше див: [3, 18]). Адже тільки **ММ**, виключаючи як «світове панування», так і *априорне* «світове лідерство», гарантує **ПАРИТЕТ** усім, хто користується нею, причому, дає можливість кожному не тільки побачити «*інших*», і передусім самого себе, а й подивитися на себе очима цих «*інших*», що може стати потужною мотивацією для самовдосконалення у змаганні за «*справжнє*» лідерство на шляху **Метацівілізаційного Розвитку**.

XXI – СТОЛІТТЯ МЕТАЕТИКИ

Як не я – тоді хто?
Не тепер – то коли?

І. Світличний

Упродовж 1995–1996 років автор разом зі співробітницею групи О.А. Зарецькою провела невелике опитування, в якому зверталася з проханням висловити своє «*особисте*» сприйняття поняття «*велика держава*», означити його характерні риси. Респондентами були учасники громадських заходів (Форуми громадянської дипломатії у Москві, Конференція проти фашизму та екстремізму у Києві тощо) – представники різних суспільних та наукових кіл, у тому числі правники, політологи, філософи, біологи,

кібернетики, фахівці, що досліджують проблемами позаземних цивілізацій, тощо. Серед критеріїв, визначених респондентами, обов'язковими були: розмір території; кількість населення; військовий, технологічний, економічний, науковий потенціали; рівень культури; рівень правового розвитку – дотримання права у зовнішній та внутрішній політиці; миролюбна зовнішня політика; сприяння розв'язанню міжнародних конфліктів. На таке саме запитання щодо поняття «*велика космічна держава*» отримані відповіді суттєво не відрізнялися, хіба що зсувом у бік наукового і технологічного потенціалів. В обох випадках очікувані оцінки з виміру *морально-етичних цінностей були відсутні*.

Критеріями, близькими до міркувань наших респондентів, користувався і Зб. Бжезинський, оцінюючи успіхи України за часів незалежності (промова в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» з приводу вручення йому диплома Почесного доктора Університету): міжнародне визнання її незалежності; збереження територіальної цілісності; миролюбна міжнародна політика (відмова від ядерної зброї); дотримання правових норм (попередні вибори з передачею президентських повноважень); економічний розвиток; активна миротворча діяльність. Однак він цілком слушно зазначив: *подвійний тягар колоніального та комуністичного минулого гальмує розбудову громадянського суспільства в Україні, що зашкоджує її іміджу у світі* [19].

Не дивно, що внутрішні негаразди, які негативно впливали на міжнародний імідж нашої держави, породили цілком зрозумілі сумніви світової спільноти щодо її європейського майбутнього, а українське суспільство, дивлячись на себе у це «скептичне дзеркальце», бачило в ньому свій не дуже привабливий образ і втрачало віру у власні можливості, що, в свою чергу, уповільнювало наш демократичний розвиток. Таким чином, виникало *зачароване коло*.

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ розірвала це коло «із середини», і світ побачив Україну, а разом з ним і вона побачила саму себе, у **«ПОМАРАНЧЕВОМУ «ДЗЕРКАЛЬЦІ» МАЙДАНУ»**, і тоді ... «вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось» (Ліна Костенко).

Так, для самої України – почалось. Але Україна, як і кожна країна світу, є невід’ємною складовою Людства – єдиної цілісної Системи. Тому її майбутнє, як і майбутнє кожної країни, залежить від майбутнього цієї Системи – **МЕТАЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА** [20–23].

Тертя та складнощі з розробкою Конституції Європи засвідчили наявність **принципової** перешкоди, що виникла внаслідок **обмеженості** методологічного підходу – **теоретико-множинного** (в якому «багато дечого, уявлене як ціле»), а, отже, й **необхідність заміни** його на **системний підхід** (де «ціле уявлене, як багато дечого») [11].

Україна, що розташована у центрі Європи, самою долею призначена продовжити та піднести головне надбання Європейського Ренесансу – **ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ** на вищій щабель – **ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ ЛЮДСТВА ЯК ФОРМИ ПРОЯВУ РОЗУМУ** і звернутися до Міжнародної спільноти із заявою про **неадекватність рівня сучасних правових та етичних уявлень** для розвитку Людства в новому тисячолітті та гостру потребу у розробці і прийнятті **КОНСТИТУЦІЇ ЛЮДСТВА**. Засади її мають бути викладені у **ДЕКЛАРАЦІЇ ПРИНЦИПІВ РОЗУМУ**. Було б добре, якби Київ став **ЦЕНТРОМ** обговорення **ПРОЕКТУ ДЕКЛАРАЦІЇ**.

Перші кроки в цьому напрямі зроблено у межах **«ЗУСТРІЧЕЙ»** невеликої групи науковців та правознавців (за місцем проведення – Будинок учених НАН України неподалік Золотих Воріт – їх названо **«ЗОЛОТОВОРІТСЬКИМИ»**). Ці зустрічі присвячені обговоренню **«Проле-**

гомен до Декларації». Продовження обговорення за участю міжнародних фахівців започаткувало би подальші **регулярні «МІЖНАРОДНІ ЗОЛотоворітські Зустрічі»** для розробки **«ЗОЛотоворітської Декларації Принципів Розуму»**.

Така ініціатива України сприяла б не тільки визнанню її у світі як країни, що, попри всі внутрішні труднощі, які вона ще має подолати, здатна зазирати у майбутнє і вести перед у подіях, навіть не історичного, а космічного масштабу, а й мала б великий вплив на розширення свідомості її громадян.

Видатний політолог нашого часу Збігнєв Бжезинський назвав ХХ століття століттям **«МЕГАСМЕРТІ»**. Аби це ніколи не повторилося, **ХХІ століття** має бути не тільки століттям **«ГУМАНІТАРНИХ НАУК»**, як закликав Клод Леві Стросс, а й століттям **«МЕТАЕТИКИ»**.

1. V.A. Lefebvre. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems / Foreword by Anatol Rapoport. Dordrecht, Holland: Reidel, 1982.
2. Лєфєвр В.А. Космический субъект / Вступ. слово К. Поппера. – М.: Ин-кварти, 1996. – 183 с.
3. Крейн І.М. Грані гуманітарної кібернетики // Вісн. НАН України. – 2002. – № 7. – С. 29–37.
4. Мейєн С.В., Соколов Б.С., Шрейдер Ю.А. Классическая и неклассическая биология, феномен Любичева // Вестн. АН СССР. – 1977. – № 10. – С. 112–124.
5. Лєфєвр В.А. Формула человека. – М.: Прогресс, 1991. – 107 с.
6. S.P. Huntington. The Clash of Civilizations // Foreign Affairs. – V. 72. – N3. – P. 23–47; N 4. – P. 2–23; N 5. – P. 187–194.
7. Идеалы и нормы научного исследования. – Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1981. – 239 с.
8. Крейн І.М. Проблема выработки «нового сознания» с позиций теории Разумных систем. – Киев, 1991. – 19 с. (Препр. АН Украины, Ин-т кибернетики; 91–59).
9. Крейн І.М. Естественный Разум и искусственный интеллект. II. Язык человеческого общества как частный случай языка Разумных систем (постановка проблемы) // Управляющие системы и машины. – 1999. – № 5. – С. 62–67.

10. Крейн И.М. Презумпции в общественном сознании // Мова та культура. – Т.І. – Вип. 3. – К., 2001. – С. 74–85.
11. Шрейдер Ю.А. Системы и модели. – М.: Радио и связь, 1982. – 152 с.
12. Крейн И.М. Язык Разумных систем как универсальная категория первого порядка // 6-я Международ. конф. «Язык и культура». – Киев: Collegium, 1998. – Т. 6. Философия языка и культуры. – С. 74–82.
13. Крейн И.М. Универсальные характеристики языка Разумных систем // Язык и культура. – Т.1. – Вып.1. – К., 2000. – С.95–100.
14. Крейн И.М. Естественный Разум и искусственный интеллект. III. Internet как этап развития внешней памяти Разумных систем (постановка проблемы) // Управляющие системы и машины. – 2001. – № 1. – С. 79–89.
15. Щербак Ю.М. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. – К.: Дух і Літера, 2003. – 578 с.
16. Дико Н.С. Глобальные проблемы развития Разума и гуманизация международных отношений // Дипломат. – Ежегодник, 1989. – М.: Международ. отношения, 1990. – С. 506–507.
17. Зарецька О.О. На шляху до метаетики та метаправа // Права людини в Україні // Інформ.-аналіт. бюл. – Укр.-амер. бюро захисту прав людини. – Вип. 19 «Проблеми метаетики та метаправа». Київ, 1996. – С. 82–91.
18. Крейн И.М. Контакт «разумных» систем // Проблемы поиска жизни во Вселенной // Тр. Таллин. симп. АН СССР, Науч. совет по проблеме «Радиоастрономия», Ин-т косм. исследований. – М.: Наука, 1986. – С. 104–110.
19. Zb. Brzezinski. Ukraine and the World // The Day. – 2004. – № 21.
20. I.M. Krein. Man and Mankind from the standpoint of the general theory of Intelligent systems // Folia Baeriana, VI. – Baer and Modern Biology (Proc. of the Intern. Conf., Tartu, 29 Febr. – 3 March, 1992). – Tartu, 1993. – P. 26–230.
21. I.M. Krein. An Ethic of Intelligence // 44-th Congr. of the Intern. Astronaut. Federation. – 16–22 Oct., 1993. – Graz, Austria / Paris, 1993 – 3 p. (Prepr. IAA/9/2-93-794).
22. Крейн И.М. Аксиологічні аспекти розвитку Розуму та Цивілізації // Права людини в Украї-

ні // Інформ.-аналіт. бюл. – Укр.-амер. бюро захисту прав людини. – Вип. 19 «Проблеми метаетики та метаправа». Київ, 1996. – С. 27–38.

23. I. Krein. Metaethic of Intelligence // Глобальна біоетика: сучасні виміри, проблеми, рішення / Матер. III Міжнар. симпозіуму з біоетики. – Київ, 7–8 квітня, 2004. – К.: Сфера, 2004. – С. 11.

I. Крейн

УКРАЇНА: МЕТАВИКЛИК – МЕТАВИБІР

Резюме

Обґрунтовується необхідність розбудови теоретичних моделей у соціогуманітарних науках. Започаткований автором новий напрям кібернетики – гуманітарна кібернетика, яка поєднує кібернетичну методологію з гуманітарною спрямованістю досліджень, допомагає подолати розрив між точними і природничими науками та науками, що належать до соціогуманітарного комплексу. Розбудована на засадах гуманітарної кібернетики модель цивілізаційного розвитку, як закономірного етапу еволюції Розуму, дає змогу запропонувати принципово новий – загальний підхід до «цивілізаційного питання», а з цих позицій – і принципово новий погляд на проблему «Україна і світ».

I. Krein

UKRAINE: METACHALLENGE – METACHOICE

Summary

In the paper urgent need of theoretical modelling in sociohumanitarian sciences is argued and substantiated. A new trend of cybernetics evolved by the author – humanitarian cybernetics combining cybernetic methodology with humanitarian orientation makes it possible to bridge a gap between exact and natural sciences and those of sociohumanitarian complex. The model of civilization development regarded as a natural stage of Intelligence evolution, which is devised on the grounds of humanitarian cybernetics, permits to suggest a new – general approach to “civilization problem” and, thus, a new, cardinally different, point of view of the problem “Ukraine and the World”.